

ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ

DOI: doi.org/10.51209/platform.1.5.2022.117-142

УДК 091.07

Петро Володимирович Нестеренко,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Національна академія
образотворчого мистецтва і архітектури,
Київ, Україна,
e-mail: exlibrisclub@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4153-4175

**ФАКСИМІЛЬНІ ВИДАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ
МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ**

Анотація. В останні десятиліття поживавився інтерес до факсимільних видань, що засвідчують публікації науковців провідних музеїв та ЗВО України. Зокрема, це роботи А. Андріуци про факсимільні видання рукописів XII – XVI ст. у колекції Національного музею історії України, Н. Глоби про фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Шевченка у колекції Музею книги та друкарства України. Це й інформація про факсимільні видання з фондів рідкісних та цінних видань бібліотеки Київського національного університету С. Баскакової та В. Вигівської, що плідно попрацювали над проектом до Дня української писемності та мови, де розглядаються факсимільні видання Т. Шевченка та І. Котляревського. Особливостям зовнішнього оформлення раритетних видань, серед яких і факсимільні, присвятив наукове дослідження й автор даної розвідки. У Шевченківській енциклопедії ґрунтовно висвітлено фототипічні та факсимільні видання друкованих творів і рукописів

Шевченка, а також репринтні видання творів та мистецької спадщини Кобзаря.

Найвідомішими факсимільними виданнями останніх років, які стали помітними явищами у книжковій культурі України, є «Пересопницьке Євангеліє» видавничого дому «АДЕФ-Україна», «Королевське Євангеліє» Станіслава Граматика 1401 р., «Галицьке Євангеліє» 1144 р.

У 2009 р. київське видавництво «Горобець» започаткувало програму «Повертаємо в Україну культурну спадщину». На сьогоднішній день вийшли друком видання Луцького Євангелія XIV ст. і Луцького Псалтиря 1384 р., Холмського Євангелія XIII ст., Лавришівського Євангелія (Службник Теодоровича) XIV ст., Віденського Октоїха XIII ст., Реймського Євангелія XI ст., «Молитовника Гертруди», або, як його ще називають, «Трірської Псалтирі» X – XI ст., «Молитовника князя Володимира» XIV ст., оригінали яких знаходяться поза межами України.

Ключові слова: факсимільне видання, репринти, рукописи, Євангеліє, Псалтир, «Кобзар».

Вступ. Донести до широкого читача унікальні рукописи або стародруки, надати їм оновленого вигляду стало можливим із винайденням факсимільного друку. Нагальна потреба перевидання унікальних джерел та передачі їх до наукових бібліотек, музейних закладів із метою подальшого опрацювання фахівцями з історії суспільства та культури давно на часі. Факсимільне видання (від лат. *Fac simile* – зроби подібне) – друкований твір, який графічно точно відтворює випущене раніше оригінальне видання або рукопис (включаючи всі особливості паперу й обкладинки). Мета факсимільного видання – зберегти й зробити доступним широкому читачу рідкісні, унікальні або особливо цінні в історичному чи художньому

відношенні пам'ятки (книги, рукописи тощо) [15, с. 555]. Варто зазначити, що термін «зроби подібне» зовсім не означає «зроби точно таке саме», бо давно зрозуміло, ідеально відтворити особливості рукотворної книги практично неможливо, бо неповторна сама індивідуальна майстерність її творців. Таким чином, розмивається саме поняття «факсимільна книга», яке можна трактувати коректніше як «видання факсимільного типу».

Постановка проблеми. У статті зібрано, систематизовано та всебічно розглянуто досягнення вітчизняних видавництв у галузі відтворення давніх рукописів та унікальних друкованих видань. Проте факсимільними можна назвати далеко не всі. Були поширені також фототипічні та репринтні методи друку, що зазначають науковці, які їх досліджували. Незважаючи на низку існуючих фахових досліджень, все ж вважаємо за необхідне підсумувати всі набутки й досягнення видавців у цій важливій галузі книговидання. Особливу увагу приділено історії видань «Кобзаря» 1840 р., відомого у двох варіантах (115 і 116 стор.). До нашого часу дійшло лише кілька примірників оригінального видання, що спонукало до відтворення його спочатку фототипією, а згодом і факсимільними виданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи нагальну необхідність в упорядкуванні, розширенні й подальшому вдосконаленню випуску вітчизняних факсимільних видань, Державний видавничий комітет СРСР у червні 1977 року зобов'язав радянські видавництва здійснити планування, підготовку й випуск цієї продукції у відповідності з реальними потребами читачів і задач культурного будівництва [7, с. 256]. З цього приводу у московському видавництві «Книга» було створено спеціалізовану редакцію мініатюрних і

факсимільних видань, яка забезпечила випуск видатних пам'яток вітчизняного й зарубіжного книговидавництва.

У роки незалежності в Україні помітно поживався інтерес до факсимільних видань, їх почали досліджувати бібліотечні та музейні працівники. З'явилась надзвичайно змістовна публікація провідного наукового співробітника Національного музею історії України А. С. Андриucci «Факсимільні видання рукописних книг XII – XVI ст. у колекції НМІУ» (2009 р.). Вона була вміщена в науковому збірнику, присвяченому 110-й річниці Музею [1, сс. 144-150]. Науковець детально описує історію походження кожного факсимільного примірника з музейної колекції.

Грунтовним є дослідження Наталії Глоби «Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Г. Шевченка у колекції МКДУ», присвячене факсимільним виданням Шевченкіани в Музею книги та книгодрукування [5]. Світлана Баскакова та Вікторія Вигівська в 2010 р. працювали над проектом, який презентували до Дня української писемності та мови. У ньому постає багатогранність та значимість фондів рідкісних та цінних видань бібліотеки Київського національного університету, зокрема факсимільні видання Т. Г. Шевченка та І. П. Котляревського [3]. Автор цих рядків у 2019 р. присвятив своє дослідження раритетам українського книжкового мистецтва, особливостям їхнього зовнішнього оформлення [9, сс. 262-266]. Серед них – факсимільні видання Пересопницького Євангелія та презентовані в Києві пам'ятки української мови: Лавришівське Євангеліє XIV ст., Реймське Євангеліє середини XI ст., Віденський Октоїх (Кодекс Ганкенштайна) кінця XII – початку XIII ст., Луцька Псалтир 1384 р. і Холмське Євангеліє кінця XIII ст. Грунтовне висвітлення фототипічних, факсимільних та репринтних видань творів

Т. Шевченка представлено Федором Сараною та Аллою Калинчук у VI томі Шевченківської енциклопедії [13, сс.551-553, табл. XVI]. У ньому аналізуються фототипічні та факсимільні видання друкованих творів і рукописів Шевченка, а також репринтні видання творів та мистецької спадщини Кобзаря.

Мета статті – підсумувати досягнення російських, а згодом і українських видавців у поширенні факсимільних видань, які зробили пам'ятки історії і культури доступними як для фахівців, так і для всіх, хто цікавиться історією і мовою української середньовічної релігійної рукописної книги, спонукати їх до подальших наукових студій писемних пам'яток.

Виклад основного матеріалу. Факсимільні видання з'явилися на початку XIX ст. ще до винайдення фотографії (1839 р.). Цьому сприяло опанування техніки літографії. У 1808 р. у Мюнхені літографським способом було відтворено факсимільну копію єдиного примірника німецької книги «Попередження християнам проти турків», яка вийшла друком у 1454 р. у Майнці.

З винайденням фотографії та поширенням її у поліграфічному виробництві інтерес до факсимільних видань помітно зростає. До їхнього виготовлення (переважно фотолітографським способом) приступають у II половині XIX ст. у Лондоні, Лейпцигу, Берліні, Стокгольмі, Мадриді та інших містах. На межі XIX та XX ст. у деяких країнах Європи створюються видавничі фірми з випуску факсимільних книг. На сьогодні у світі нараховується кілька сотень видавничих фірм, які факсимільно відтворюють як вітчизняні, так і іноземні книги – рукописи, стародруки та рідкісні сучасні видання.

У Росії у першій половині XIX ст. факсимільно відтворили «Зографське Євангеліє», «Древню книгу і

географію Птоломея і Страбона». Тогочасна техніка факсимільного відтворення була недосконалою, і виготовлена копія часто не давала бездоганного уявлення про оригінал. У 1843 р. у Санкт-Петербурзі за участі академіка О. Востокова фотолітографічним способом було тиражовано одну з найвидатніших пам'яток старослов'янського письменства в давньоруській редакції – «Остромирово Евангелие». Воно переписане у 1056-1057 рр. із староболгарського оригіналу, як гадають, у Києві дияконом Григорієм. Це факсимільне видання скопійоване зі збереженням багатьох особливостей оригіналу, ілюстрації виконані в техніці хромолітографії. У 1988 р. до 1000-річчя хрещення Русі було видрукувано копії факсимільного видання цієї пам'ятки; два примірники з п'ятитисячного накладу зберігаються в Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого.

На початку ХХ ст. книжкова справа озброїлась новою поліграфічною технікою, високотехнологічними процесами. У 1904 р. у друкарні О. С. Суворіна було здійснене фототипічне [14, с.316] відтворення «Слова о полку Ігоревім», виданого в 1800 р. А. І. Мусінім-Пушкіним. Воно збереглося в оригіналі ХІІ ст., список його вперше виявили вчені наприкінці ХVІІІ ст. у складі збірника ХVІ ст. У 1912 р. Румянцевським музеєм було підготовлено факсимільне видання Архангельського Євангелія [2], оригінал якого, датований приблизно 1092 р., має незаперечне українське походження і був підготовлений представниками старокиївської школи переписувачів, ймовірно, в Галичині (обставини його переміщення на північ Росії залишаються нез'ясованими). Цікаво, що у факсимільного видання, яке вийшло накладом 100 примірників, було відтворено дерев'яну оправу з ремнями, товстими нитками, чисельними вузлами,

характер пергаменту, нерівний обріз аркушів і навіть плями від воску, біологічні пошкодження, власницький напис на внутрішньому боці оправи.

Починаючи з 30-х рр. XX ст., факсимільні видання мають чітко окреслене наукове призначення і часто супроводжуються додатковими матеріалами у вигляді окремих творів друку з науковими коментарями та розвідками до основного видання. Вони є обов'язковою складовою всіх музейних зібрань книги. Так, київський Музей книги і книгодрукування має у постійній експозиції факсимільні видання рукописних книг – «Київських глаголичних листків» (X ст.), «Реймського Євангелія» (XI ст.), «Остромирового Євангелія» (1056-1057 рр.), «Ізборника Святослава» (1073 р.), «Повісті временних літ» (1113 р.), «Слова о полку Ігоревім» (кін. XII ст.), «Пересопницького Євангелія» (1556-1561 рр.) – видатної пам'ятки української мови та високохудожнього оформлення.

Однією з найдавніших книг, створених на Русі, є «Остромирове Євангеліє», яке містить євангельські читання для неділі і свят. Воно переписане в 1056-1057 рр. зі староболгарського оригіналу, як гадають, у Києві дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира. Текст написаний двома стовпчиками по 18 рядків на сторінці площею біля 20×24 см. Численні багатобарвні ініціали, фігурні заставки, зображення євангелістів (Іоана, Луки і Марка) виконані з вражаючою майстерністю. Рукопис складається з 294 аркушів гарного, проте не найвищої якості, пергаменту. Він зберігався у Софійському соборі в Новгороді, а нині – в Російській національній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі. Втрачений у 1932 р. оклад із коштовним камінням відновлювати не стали. З виникненням інтересу до пам'ятки на початку

XIX ст., «Остромирове Євангеліє» було видане А. Х. Востоковим у 1843 р. із додатком короткої граматики словника та грецького тексту. До набірнього видання було виготовлено спеціальний слов'янський шрифт, який був покликаний якомога точніше відтворити почерк оригіналу. Факсимільні видання з'явилися у 1883 р. (чорно-біле) та кольорове подарункове у форматі оригіналу (Ленінград: Аврора, 1988).

Протягом століть найпопулярнішим видом рукописної книги були збірники, традиція створення яких сягає часів Київської Русі. Серед перших «четь'їх» (для читання) книг, що дійшли до нас, були славнозвісні «Ізборник Святослава» 1073 р. та «Ізборник» 1076 р. Справжньою подією у діяльності колективу видавництва «Книга» став випуск факсимільного видання «Ізборник Святослава 1073 року», рукопис якого зберігається в Московському історичному музеї. Він складався з двох крупноформатних книг: власне факсиміле рукопису й науково-довідникового апарату до нього. Обидві частини мають асоціативно близькі (за декоративним рішенням, характером і фактурою матеріалу) палітурки, які органічно доповнюються й об'єднуються оригінальним розпашним футляром. Як відомо, оригінал палітурки не зберігся, тому палітурка і футляр виглядають осучасненими. Рукопис приваблює своїм ретельним відтворенням вишуканого орнаментально-декоративного упорядження, розкішною колористичною палітрою пам'ятки. Він демонструє вишукану організацію тексту на великих аркушах пергаменту, майстерно виконані мініатюри-фронтисписи, нарядні заставки, кінцівки, ініціали тощо. Науковий апарат факсимільного видання супроводжують статті провідних учених, які підсумовують результати багаторічного дослідження. «Ізборник Святослава 1073 року» вийшов

друком тритисячним накладом. Про високий рівень видавничо-поліграфічної культури цього видання, яке стало подією в тогочасній науці та культурі, свідчить те, що воно було удостоєне високої нагороди – Диплому ім. Івана Федорова.

До видатних пам'яток мистецтва XIV ст. належить й ілюстрована Псалтир 1397 р. – пергаментний рукопис великого формату на 229 аркушах, пам'ятка середньовічного книжкового мистецтва України, яка має риси української мови. Рукопис скопійовано з візантійського оригіналу XI – XII ст., який зберігся лише у фрагментах, і прикрашено 303 мініатюрами, які ставлять його в один ряд із найкращими ілюстрованими творами світового мистецтва. Тут уперше запроваджена традиція, коли малюнки розташовуються на берегах поблизу тексту. Нині Псалтир зберігається в Російській національній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна (м. Санкт-Петербург). Уперше пам'ятка була видана фототипічним способом у 1890 р., друге факсимільне видання – 1978 р із окремим томом коментарів мистецтвознавця Г. Вздорнова. Про час і створення київської Псалтирі відомо із приписки наприкінці рукопису. Переписувач точно зазначив своє ім'я та звання, ім'я замовника книги, місце й рік написання: «В літо 6905 (1397) списана бысть книга си Давыда царя повеленьем смиренаго владыки Михайла рукаю грішнаго раба Спиридонья протодиякона. А писана в граде в Києве».

Факсимільні видання, як стверджує головний бібліотекар відділу рідкісних і цінних книг Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого Галина Нелипа, тривалий час помилково ототожнювали з репринтними виданнями. Факсимільні видання також слід відрізняти від видань факсимільного типу, які не відтворюють особливості оригіналу щодо паперу, оправи,

формату тощо: наприклад, видання «Русалка Дністровая: з нагоди 180-річчя виходу у світ (Івано-Франківськ, 2017 р.); «Лавришівське Євангеліє» XIV ст. (Київ, 2018 р.). Видання факсимільного типу презентує видавництво «Горобець». Визначення факсимільні видання унормовано в ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» [8].

Розглянемо публікації сучасних українських науковців. Так, А. Андріуца з Національного музею історії України презентує факсимільні примірники з музейної колекції. Серед них – один із найдавніших датованих рукописів «Остромирове Євангеліє», оригінал якого з 1806 р. зберігається в публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі. Факсимільні видання рукопису були здійснені у 1883, 1889, 1958, 1988 рр. Раніше музейним примірником, виданим 1889 р. у Санкт-Петербурзі, володів Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії. А ще він побував у колекції Павла Потоцького, про що свідчить печатка на форзаці. Факсимільне видання «Ізборника Святослава» 1073 р. надруковано 1880 р. у Санкт-Петербурзі накладом 360 примірників. Книга містить 380 творів, що належать 25 авторам. Цей примірник також походить із Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, який припинив існування у 1919 р. До музею книга надійшла в 1894 р. від А. Т. Морозової, доньки мецената Т. С. Морозова, про що свідчить дарчий запис від руки на перших двох аркушах видання.

У 1991 р. книжкова колекція Національного музею історії України поповнилася ще одним факсимільним виданням – «Радзивіллівським або Кенігсберзьким літописом». Книга надрукована в 1902 р. із рукопису XV ст. на 256 аркушах паперу. Рукописний текст відтворений

фотомеханічним способом і проілюстрований 618 чорно-білими та кольоровими мініатюрами, які відтворюють побутові та воєнні сцени. Літопис, події якого описані у «Повісті временних літ», закінчуючи 1206 р., надійшов до Петербурзької бібліотеки Академії наук у 1761 р.

У 2005 р. до музейної збірки надійшло факсимільне видання «Київської Псалтирі» з рукопису, написаної на пергаменті у 1397 р. протодіяконом Спиридоном у Києві на замовлення владики Михайла. До 1881 р., коли рукопис надійшов до Публічної бібліотеки ім. М. С. Салтикова-Щедріна в Петербурзі, він змінив багатьох власників. Одним із них був А. Е. Глембицький, підскарбій Великого князівства литовського, який пожертвував його Нікольській церкві в м. Вільно. Уперше пам'ятка була видана фототипічним способом 1890 р., друге вже факсимільне видання – 1978 р. вийшло друком у московському видавництві «Искусство». У ньому 229 аркушів, текст написаний уставом і оздоблений кольоровими заставками, ініціалами та мініатюрами.

У 2008 р. до 1020-річчя хрещення Русі в київському видавництві «АДЕФ-Україна» було видано факсимільне видання «Пересопницького Євангелія» з рукопису 1556-1561 рр. Один примірник із тисячного накладу того ж року був переданий до музею. У ньому 483 аркуші білого паперу (оригінал написаний на 482 аркушах пергаменту). Книга має багате художнє оформлення, окрасою якого є зображення чотирьох євангелістів. Про його цікаву історію свідчать маргіналії. У процесі дослідження шкіряних палітурок XVI ст. було визначено, якою має бути історично достовірна палітурка факсимільного видання. Отож, верхня кришка оправи була прикрашена чотирма металевими наріжниками з зображенням євангелістів із символами і «середником» із зображенням розп'яття Христа.

На оригіналі рукопису, який зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, клялись на вірність народові України її президенти. Розмір книги 340 x 240 мм. Вага 6, 3 кг. Палітурним матеріалом для обкладинки було вирішено взяти італійську шкіру кольору «чорний шоколад», аби максимально відповідало оригіналу Євангелія. Корінець книги округлий. Видання має власний футляр.

Дослідження Наталії Глоби про фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Г. Шевченка в колекції Музею книги та книгодрукування, присвячене факсимільним виданням Шевченкіани. Розміщено історію відтворення першого випуску «Кобзаря» 1840 р. різними техніками копіювання, перше з яких було виконано у 1914 р. до 100-річного ювілею поета у Львові. До 150-річчя з дня народження Шевченка, у 1962 р. видавництвом Академії наук УРСР також здійснене фототипічне перевидання «Кобзаря» на 115 сторінках із частково відновленими цензурними видаленнями, виявленого книгознавцем Юрієм Меженком у відділі рідкісної книги наукової бібліотеки Ленінградського університету. Це єдиний примірник «Кобзаря» з таємно відновленими викресленими цензором рядками. А в 1974 р. у видавництві «Дніпро» було перевидано примірник «Кобзаря» з оригіналу 1840 р., що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Починаючи з 70-х років минулого століття, у зв'язку з удосконаленням обладнання і технічного процесу, такі видання стали називати факсимільними. Цим способом друку було відтворено багато інших Шевченківських видань. Важливим є дослідження, результати якого озвучені Н. Глобою на доповіді під час наукової конференції «Українська

писемність та мова у манускриптах і друкарстві» в Музеї книги та книгодрукування у 2010 р.

Світлана Баскакова та Вікторія Вигівська в 2010 р. працювали над проектом, який вони презентували до Дня української писемності та мови. У ньому постає багатогранність та значимість фондів рідкісних та цінних видань бібліотеки Київського національного університету, зокрема факсимільні видання Т. Г. Шевченка та І. П. Котляревського. Йшлося про «Малу книжку» Т. Шевченка з фондів бібліотеки (1963, 1984 рр.), «Автограф» (текст Щоденника) та «Автобіографію Шевченка» під однією обкладинкою (випущено 1972 р. у «Науковій думці»). Підготовка факсимільних видань та передмова – Євгена Шабліовського. Гордістю бібліотеки є факсимільне видання 1842 р. «Енеїди» І. Котляревського (Київ: Дніпро, 1980 р.) з передмовою авторства Є. Шабліовського та Б. Деркача (у вигляді брошури). У бібліотеці Київського національного університету зберігаються і наступні факсимільні видання: «Остромирове Євангеліє» (1056-1057 рр.), «Ізборник Святослава» (1073 р.), «Слова о полку Ігоревім» (кін. XII ст.), «Жития Кирилла и Мефодия», «Повесть о Зосиме и Савватии», «Сказание о князе Михаиле Черниговском и его боярине Феодоре», «Киевская Псалтырь 1397 года», «Азбука Ивана Федорова, 1578 года», твори О. Пушкіна та інші. Особливо цікава історія «Кобзаря» 1840 р., який мав свої особливості у способах друку, у кількості сторінок і зовнішнього оформлення. Ця книга – духовна реліквія українського народу. В середині квітня 1840 р. побачили світ перші примірники «Кобзаря» Т. Шевченка. Це сталося завдяки землякам-українцям Євгенові Гребінці та Петру Мартосу. Наклад першого «Кобзаря» сягав тисячі примірників, книга швидко розійшлася й принесла

молодому поету велику славу. Після арешту Т. Шевченка в 1847 р. «Кобзар» був заборонений у Російській імперії і вилучався із бібліотек і книгосховищ, що зробило це видання рідкісним ще за життя поета.

До столітнього ювілею від дня народження Тараса Григоровича львівське Наукове товариство імені Шевченка, яке вивчало й популяризувало його життєвий і творчий шлях, підготувало й випустило своїм коштом фототипічне видання «Кобзаря» 1840 р. (114 стор.). Наклад 3000 примірників за своїми параметрами (формат, папір) цілком копіював оригінал, тому у багатьох випадках його приймають за прижиттєве видання. Враховуючи, що синя паперова обкладинка не збереглася, «Кобзар» одягли в суперобкладинку.

Після винайдення у відділі рідкісних книг наукової бібліотеки Ленінградського університету (тепер Санкт-Петербурзький університет) у 1961 р. колекціонером Шевченкіани Юрієм Меженком першого примірника «Кобзаря», його було перевидано в Києві у друкарні видавництва АН УРСР, вул. Репіна, 4, наступного року. Враховуючи, що видання було з меншими цензурними купюрами і мало не 114, а 115 сторінок, то отримало не зовсім коректну назву: «Кобзар, Фототипія поза цензурного примірника видання 1840 року».

У 1961 р. із оригіналу, який походив із бібліотеки Олександра Колеси, що жив у Празі, виконав фототипію «Кобзаря» 1840 р. Оттавський університет у Канаді. Первісний формат книги 18, 5x11 см було збільшено з практичних міркувань. При цьому розмір, форму кожного рядка та весь текст залишено без змін. Видання мало розгорнутий титул, на якому двома мовами (французькою й українською) зазначалося: «Слов'янські студії. Оттавський

університет. Ч.1. Перший «Кобзар» Тараса Шевченка 1840 р. За редакцією Костянтина Біди. Оттава, 1961».

У 1974 р. видавництво «Дніпро» відтворило факсимільним виданням примірник «Кобзаря» 1840 р. без купюр. Він належав спочатку відомому письменнику і українському громадському діячу Данилові Мордовцю. Згодом цей «Кобзар» став власністю найвидатнішого колекціонера Шевченкіани Василя Васильовича Тарновського-молодшого – фундатора Музею української старовини в Чернігові. Нині цей раритет зберігається в особистому архівному фонді Тараса Шевченка Інституту літератури НАН України, який носить його ім'я. Видання у футлярі, яке має гарне мистецьке оформлення (художник Володимир Юрчишин), вийшло накладом 25 тисяч примірників. Автор супровідної брошури – В. Бородін.

Рівненське товариство «Просвіта» випустило у 2000 р. чергове факсимільне перевидання «Кобзаря» 1840 р. (115 сторінок, тобто з меншими цензурними купюрами) з післямовами В. Бородіна та П. Лобаса. Накладом 500 прим. Аналогічне видання з'явилося в Переяславлі-Хмельницькому в 2005 р., накладом 1600 прим. До 200-ліття від дня народження Шевченка у видавництві «Веселка» в 2013 р. випущено факсиміле «Кобзаря» 1840 р. у суперобкладинці, накладом 425 примірників. На кольоровій суперобкладинці поєднано зображення автопортрета Шевченка часу виходу в світ «Кобзаря» з героїнею його картини «Катерина», написаної в 1842 р.

Тривалий час у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г.Шевченка НАН України зберігалася збірка «Wirszy T. Szewczenka», переписана польською транслітерацією з першого видання «Кобзаря» 1840 р. і творів, написаних поетом до 1844 р. Унікальність цієї рукописної збірки полягає також у тому,

що її проілюстровано Яковом де Бальменом спільно з Михайлом Башиловим. Обидва художники виконали по 39 ілюстрацій. Даний раритет залишався досі маловідомим навіть для вузького кола дослідників, оскільки існував лише в одному примірнику. Для бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя цей дарунок має особливе значення, оскільки один з ілюстраторів збірника, приятель Т. Шевченка, талановитий художник і письменник-початківець Яків де Бальмен був вихованцем Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька. Факсимільне видання цієї збірки, видане накладом у 700 примірників у супроводі ґрунтовного коментаря та археографічного опису, здійснених науковцями С. Гальченком, А. Ряппо, Г. Іващенко та К. Ткаченком під науковою редакцією академіка НАН М. Жулинського, вперше дало можливість оприлюднити українські тексти творів Шевченка, написані польською транслітерацією, і репродукувати невідомі ілюстрації до них. Унікальне факсимільне видання «Кобзаря» Т. Шевченка з малюнками Я. де Бальмена можна оглянути в Музеї рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя [10].

Відоме й репринтне, тобто точне відтворення раніше випущеного видання фотомеханічним шляхом без нового набору тексту, [12, с. 439] видання «Кобзаря» 1840 р. У 1992 р. журнал «Книжник», який існував за фінансової підтримки Товариства книголюбів України, здійснив репринтне відтворення мініатюрного женевського видання «Кобзаря» 1878 р. (науковий редактор – М. Павлюк). Його наклад – 25 тисяч примірників – розійшовся миттєво. А вперше мініатюрний «Кобзар» (8,5х5,5 см) побачив світ у Женеві в 1877 р. Політемігрант Михайло Драгоманов організував там друкарню задля

спасіння українського слова, придушеного Валуєвським та Емським обіжниками. Перед видавцями постала проблема: як доправити це «підривне» видання в Україну. Знайшли геніальне рішення: друкувати «Кобзар» тим самим форматом, яким пакувався найпопулярніший на той час цигарковий папір «Awadi», що його залюбки імпортувала Росія. Першого мініатюрного «Кобзаря», до якого увійшло двадцять поезій, дев'ять із яких ніколи не друкувалися в Російській імперії, виготовили тисячу примірників [12, с. 43]. Іван Франко зазначав, що «із кінця 1878 р. Женева зробилась центром коли не українського руху, то української думки на протяг цілих 20-х літ» [4, с. 87].

Про репринтне відтворення празького ювілейного «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (1941 р.) в Україні у серії «Скарби Тарасової Гори» розповідає у своєму науковому дослідженні доктор історичних наук Таїсія Ківшар. Видання було підготовлене Шевченківським національним заповідником (м. Канев) спільно з видавництвом «Криниця» (Київ) та здійснене у серії «Скарби Тарасової Гори» (Черкаси, 2006). Ініціював його Павло Лимаренко, українець, громадянин США, який передав оригінал книги Шевченківському національному заповіднику на постійне зберігання. Репринтне видання було присвячене 65-річчю з дня виходу празького «Кобзаря» 1840-1940 рр. (1941 р.) та його видавцям, які в умовах Другої світової війни випустили друком книгу. Автори післямови – академік НАН України М. Мушинка, письменник, державний і громадський діяч, Надзвичайний і Повноважний Посол України Р. Лубківський, заступник Генерального директора Шевченківського національного заповідника О. Солопченко [6].

Примірники ювілейного празького «Кобзаря» зберігаються, зокрема, у фондах Національної бібліотеки

Україні імені В. І. Вернадського, Публічної бібліотеки імені Лесі Українки міста Києва, Відділу рідкісної книги Національної парламентської бібліотеки України, Національного музею Тараса Шевченка у Києві та Шевченківського національного заповідника у Каневі (з якого 2006 р. виконане репринтне видання) тощо.

У 2009 р. київське видавництво «Горобець» започаткувало програму «Повертаємо в Україну культурну спадщину». Створюючи видання факсимільного типу, задіяні у програмі фахівці повертають середньовічні рукописні пам'ятки, що знаходяться за межами України. Таким чином, безцінні манускрипти стають доступними науковцям, а також усім, хто цікавиться історією та культурою. На сьогоднішній день вийшли друком видання Луцького Євангелія XIV ст. і Луцької Псалтирі 1384 р., Холмського Євангелія XIII ст., Лавришівського Євангелія (Службеник Теодоровича) XIV ст., Віденського Октоїха XIII ст., Реймського Євангелія XI ст., «Молитовника Гертруди», або як його ще називають, «Трірської Псалтирі» X – XI ст., «Молитовника князя Володимира» XIV ст., оригінали яких знаходяться поза межами України. Важливо зазначити, що досі в Україні видавалося лише факсимільне видання кириличної частини «Реймського Євангелія». Проте тепер презентоване факсимільне видання складається з двох частин. У першій – відтворені сторінки рукописної пам'ятки обох частин – кириличної XI ст. та глаголичної XIV ст., тобто у тому вигляді, у якому книга зберігається нині у муніципальній бібліотеці м. Реймс (Франція).

Видання факсимільного типу побачили світ за підтримки Українського культурного фонду. Друк і післядрукарські роботи – ПП «Майстер книг», директор Павло Сачек. Починаючи з Луцької Псалтирі 1384 р., усі

видання супроводжуються науковими коментарями. Над кожним Євангелієм, написаним мовою, що поєднала старослов'янські та українські слова, працювали біля двох років, а видавали їх за рахунок меценатів, благодійників і коштів від грантів Українського культурного фонду. Нині у видавництві «Горобець» продовжується праця над черговою пам'яткою – «Христинопільським Апостолом» XII ст., оригінальні рукописи якого знаходяться частково в Україні та у Польщі.

Висновки. Впродовж останніх десятиліть активізувалася справа повернення в Україну оригіналів рукописів, які є культурним надбанням різних країн, у вигляді факсимільних видань. Раніше недоступні українські рукописи, які нині зберігаються в Австрії, Білорусі, Італії, Польщі, Росії, США, Франції та інших країнах, сьогодні стали доступними для всіх бажаючих досконало вивчити найцінніші пам'ятки вітчизняної культури, зрозуміти їхню цінність у висвітленні історичних процесів. Цьому завдячуємо активній громадянській позиції директора київського видавництва «Горобець» Ганні Горобець. В межах проекту «Повертаємо в Україну культурну спадщину» їй вдалося знайти оригінали та створити факсимільні видання восьми книг, які вона презентує у Києві та в інших містах і дарує провідним бібліотекам України. Виходом факсимільних видань із ґрунтовними науковими дослідженнями створено значну базу для подальших тривалих досліджень історії рукописної книги, національної культури, з її впливом на духовність суспільства, його культурний потенціал.

Список використаної літератури:

1. Андріуца А. Факсимільні видання рукописних книг XII – XVI ст. у колекції НМІУ. Національному музею історії

України – 110. Тематичний збірник наукових праць. Частина 2. Київ, 2009. Сс. 144-150.

2. Архангельское Евангелие 1092 года [Факс. изд.]. Москва: Изд. Румянцев. музея, 1912. 178 л.

3. Баскакова С., Вигівська В. Факсимільні видання фонду рідкісних та цінних видань бібліотеки КНУ. URL: <http://facsimile.tilda.ws/>

4. Білоцерківська Г. Нова експозиція Державного музею книги й друкарства України. Вісник. Загальнодержавний бюлетень. № 2 (8). Київ: Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 2001. Сс. 84-88.

5. Глоба Н. Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Г. Шевченка у колекції МКДУ. URL:

http://vuam.org.ua/uk/704:%D0%A4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D1%82%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A2.%D0%93._%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D1%83_%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9C%D0%9A%D0%94%D0%A3

6. Ківшар Т. Ювілейний празький «Кобзарь» 1840-1940 Т. Шевченка: до історії видання.

URL: <http://biography.nbuv.gov.ua>

7. Кравченко В. Живые свидетели эпохи. Альманах библиофила. Вып. 17. Москва: «Книга», 1985. Сс. 254-288.

8. Неліпа Г. Факсимільне видання. Українська бібліотечна енциклопедія.

URL:

<https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

9. Нестеренко П. Раритети українського книжкового мистецтва, особливості їхнього зовнішнього оформлення. Етнодизайн у контексті українського національного відродження та європейської інтеграції. Збірник наукових праць. Книга друга. Полтава, 2019. Сс. 262-266.

10. Про що книга «Кобзар». Факсимільне видання. URL: <https://nashformat.ua/products/kobzar.-faksymilne-vydannya-354303>

11. Реліквія на дотик. Книжник. №3. Київ: Товариство книголюбів України, 1992. 43 с.

12. Репринт. Краткий справочник книголюбца. Москва: «Книга», 1984. 480 с.

13. Сарана Ф., Калинчук А. Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Шевченка – відтворення рукописної спадщини та вид. творів митця без повторного набору із застосуванням фотоспособу та новітніх технологій текстового відображення. Шевченківська енциклопедія в 6 томах. Том 6. Київ, 2015. Сс. 551-553, табл. XVI.

14. Українська графіка ХІ – початку ХХ ст.: Альбом. Авт.-упоряд. А. В'юнник. Київ: Мистецтво, 1994. 328 с.

15. Факсимильное издание. Книговедение. Энциклопедический словарь. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1982. 664 с.

Petro V. Nesterenko,

PhD in Arts, Associate Professor,
The National Academy of Fine Arts and Architecture,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: exlibrisclub@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4153-4175

FACSIMIOUS PUBLICATIONS AS A SUBJECT OF MATERIAL CULTURE

Abstract. In recent decades, interest in facsimile publications attesting to the publications of scientists from leading museums and universities in Ukraine has increased. In particular, A. Andriutsa's on facsimile editions of manuscripts of XII – XVI centuries in the collection of the National Museum of History of Ukraine, N. Globa's on phototype, facsimile and reprint editions of T. Shevchenko's works in the collection of the Museum of Books and Printing of Ukraine. This is information about facsimile editions from the funds of rare and valuable editions of the library of the Kyiv National University S. Baskakova and V. Vyhivska, who worked with good results on the project for the Day of Ukrainian Literature and Language. It considers facsimile editions of T. Shevchenko and I. Kotlyarevsky. P. Nesterenko dedicated his research to the peculiarities of the external design of rare editions, including facsimile ones. The sixth volume of the Shevchenko encyclopedia by F. Sarana and A. Kalinchuk thoroughly covers phototype and facsimile editions of printed works and manuscripts of Shevchenko, as well as reprint editions of works and artistic heritage of Kobzar.

The most famous facsimile editions of recent years, which have become notable phenomena in the book culture of Ukraine, are “Peresopnytsia Gospel” of “ADEF-Ukraine

Publishing House”, “Royal Gospel” by Stanislav Gramatik of 1401, “The Gospel” of 1144.

In 2009 the Kyiv publishing house “Gorobets” launched the program “Returning Cultural Heritage to Ukraine”. To date, the Lutsk Gospel edition of the XIV century published and the Lutsk Psalter of 1384, the Kholm Gospel of the XIII century, the Lavryshiv Gospel (Theodore's Servant) of the XIV century, the Vienna Octoichus of the XIII century, the Reims Gospel of the XI century, the Gertrude Prayer Book, or as it is called, the Trier of Trier – XI century, “Prince Volodymyr's Prayer Book” of the XIV century, the originals of which are outside Ukraine.

In recent decades, the issue of returning to Ukraine in the form of facsimile editions of original manuscripts, which are the cultural heritage of different countries, has intensified. Previously inaccessible Ukrainian manuscripts, which are now stored in Austria, Belarus, Italy, Poland, Russia, France, USA and other countries, are now available to all who want to thoroughly study the most valuable monuments of national culture, understand their value in covering historical processes. This is due to the active civic position of the director of the Kyiv publishing house “Gorobets” Hanna Gorobets. Within the framework of the project “Returning Cultural Heritage to Ukraine” she managed to find originals and create facsimile editions of eight books, which she presents in Kyiv and other cities and donates to the leading libraries of Ukraine. The publication of facsimile publications with thorough research has created a significant basis for further long-term research on the history of manuscripts, national culture, with its impact on the spirituality of society, its cultural potential.

Key words: facsimile edition, preprints, manuscripts, Gospel, Psalter, Kobzar.

References:

1. Andriutsa, A. (2009). Faksymilni vydannia rukopysnykh knyh XII – XVI st. u kolektsii NMIU [Facsimile editions of manuscripts XII – XVI centuries. in the collection of The National Museum of the History of Ukraine]. Natsionalnomu muzeiu istorii Ukrainy – 110. Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats, 2, 144-150 [in Ukrainian].
2. Arhangel'skoe Evangelie 1092 goda [Faks. izd.] (1912). [Archangel's Gospel of 1092]. Moscow: Izd. Rumyantsev. Muzeya [in Russian].
3. Baskakova, S., Vyhivska, V. Faksymilni vydannia fondu ridkisnykh ta tsinnykh vydan biblioteki KNU [Facsimile editions of the fund of rare and valuable editions of the library of Taras Shevchenko National University of Kyiv]. Available at: <http://facsimile.tilda.ws/> [in Ukrainian].
4. Bilotserkivska, H. (2001). Nova ekspozytsiia Derzhavnoho muzeiu knyhy y drukarstva Ukrainy [New exposition of the State Museum of Books and Printing of Ukraine]. Visnyk. Zahalnoderzhavnyi biuletyn, 2 (8). Kyiv: Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury, 84-88 [in Ukrainian].
5. Hloba, N. Fototypichni, faksymilni ta reprintsni vydannia tvoriv T. H. Shevchenka u kolektsii MKDU [Phototype, facsimile and reprint editions of Taras Shevchenko's works in the collection of State Museum of Books and Printing of Ukraine]. Available at: <http://vuam.org.ua/uk/704:%D0%A4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96,%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96>

%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80
%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%B2
%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F
%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%
D0%A2.%D0%93._%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%
D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D1%83_%D0%BA
_%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%
D1%97_%D0%9C%D0%9A%D0%94%D0%A3

[in Ukrainian].

6. Kivshar, T. Yuvileinyi prazkyi «Kobzar» 1840-1940 T. Shevchenka: do istorii vydannia [Jubilee Prague “Kobzar” 1840-1940 T. Shevchenko: to the history of the publication]. Available at: <http://biography.nbuv.gov.ua> [in Ukrainian].

7. Kravchenko, V. (1985). Zhivye svideteli epohi [Living witnesses of the era]. Al'manah bibliofila, 17. Moscow: Kniga, 254-288 [in Russian].

8. Nelipa, H. Faksymilne vydannia [Facsimile edition]. Ukrainska bibliotekna entsyklopediia. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

[in Ukrainian].

9. Nesterenko, P. (2019). Rarytety ukrainskoho knyzhkovoho mystetstva, osoblyvosti yikhnoho zovnishnoho oformlennia [Rarities of Ukrainian book art, features of their external design]. Etnodyzain u konteksti ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia ta yevropeiskoi intehratsii. Zbirnyk naukovykh prats. Knyha druha. Poltava, 262-266 [in Ukrainian].

10. Pro shcho knyha “Kobzar”. Faksymilne vydannia [What is the book “Kobzar” about. Facsimile edition]. Available at: <https://nashformat.ua/products/kobzar.-faksymilne-vidannya-354303>**Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** [in Ukrainian].
11. Relikviia na dotyk (1992). [Relic to the touch]. Knyzhnyk, 3. Kyiv: Tovarystvo knyholiubiv Ukrainy, 43 [in Ukrainian].
12. Reprynt (1984). [Reprint]. Kratkyi spravochnyk knyholiuba. Moscow: Knyha [in Russian].
13. Sarana, F., Kalynchuk, A. (2015). Fototypichni, faksymilni ta repryntni vydannia tvoriv Shevchenka – vidtvorennia rukopysnoi spadshchyny ta vyd. tvoriv myttsia bez povtornoho naboru iz zastosuvanniam fotosposobu ta novitnikh tekhnologii tekstovoho vidobrazhennia [Phototype, facsimile and reprint editions of Shevchenko's works – reproduction of manuscript heritage and published works of the artist without re-typing with the use of photography and the latest text display technologies]. Shevchenkivska entsyklopediia v 6 t., 6. Kyiv, 551-553, tabl. XVI [in Ukrainian].
14. Ukrainska hrafika XI – pochatku XX st.: Albom (1994) [Ukrainian graphics of the XI – early XX centuries: Album]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
15. Faksimil'noe izdanie (1982). [Facsimile edition]. Knigovedenie. Enciklopedicheskij slovar'. Moscow: Izdatel'stvo “Sovetskaya enciklopediya” [in Russian].